

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

פרשת שמיני

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא"

מדרייקים ומדקדקים בפרשת-השבוע

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי – שם המספר

שם המספר מתחלק למספר מונה ולמספר סודר.

פרשתנו נקראת בשם המספר הסודר – וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי

מספר מונה:

מספר שסופר את העצמים השונים. מתאים למין של שם העצם.

אַרְבַּע רְגָלִים, שְׁשֵׁה קַרְשִׁים, חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֲמָה.

מספר סודר:

מספר הקובע את מקומו של שם עצם בתוך הקבוצה.

מתאים למין ולמספר של שם העצם.

למספר הסודר מ – 1 עד 10 (ראשון עד עשירי) יש צורות מיוחדות, השונות מן

המספר המונה (אחד עד עשרה, אחת עד עשר).

ממספר 11 ומעלה צורות המספר הסודר הן כמו המספר המונה, אך בתוספת

ה"א היידוע: היום השנים עשר, השנה השלוש עשרה.

תורת הצורות

אותיות שורש ומוספיות

רוב המילים בעברית נוצרו משילוב של שורש ותבנית. בתוך המילה קטרת מזהים את השורש קט"ר. אם נשמיט את אותיות השורש נקבל את התבנית **סססת**, וכך גם המילה הקטיר מורכבת מן השורש קט"ר ומן התבנית **הססים**.

ביפועלי התבנית מורכבת משורש ובניין, ואילו בישם עצמי התבנית מורכבת משורש ומשקל.

המשקלים הם צורני גזירה כי הם גוזרים מילים חדשות: מכתב, כתב, הכתבה, כתבת. הם מכילים תנועות ועיצורים. חלק מהעיצורים מייצגים את השורש וחלק מהעיצורים הם מוספיות. עיצורי התבנית השכיחים הם העיצורים **האמתי"ו**.

למשל העיצורים המודגשים: **מחנה**, **תנופה**, **שדפון**, **שרפה**.

יש משקלים שיש בהם רק אותיות שורש, ויש משקלים שיש בהם גם מוספיות. **דוגמא: שקץ, מחנה**

נהוג לכנות את המוספיות של התבנית לפי מקומן ביחס לשורש:

תחילית: האות לפני השורש, כגון: **מחנה**, **אצבעו**.

סופית: האות אחרי השורש, כגון: **החטאת**, **קרבן**.

תוכית: האות הנמצאת בין עיצורי השורש, כגון: **שער**, **יסוד**. הן תמיד תנועות.

משקלי שמות – שורש ומשקל

בפרשתנו מופיעות מילים סגוליות/מלעיליות רבות, שהטעמתן בהברה לפני האחרונה. במשקלים קטל, קטל, קטל יש רק אותיות שורש. במשקלי המילים הנוספות יש אותיות שורש ומוספיות.

משקל קטל: שקץ, השרץ, נפש, הנשר, הפרס, שמן, חרש, וכבש.

משקל קָטָל: עָגַל.

משקל קָטָל: קָדַשׁ, הַחֲלֹד, וְהַחֲמֹט, אָהַל.

מילים נוספות: הַתְּנַשְּׁמַת, וְקִשְׁקֶשֶׁת, הַשְּׂרָצָה, הַנְּאֻכָּלֶת, הַנּוֹתָרֶת, וְיִתְרֶת.

צורני הנטייה בשם

צורני הנטייה אינם בונים מילים חדשות ממש אלא יוצרים נטיות אחרות לאותן המילים. למשל: קָדוּשׁ – קָדוּשִׁים.

אילו משמעויות יש לצורני הנטייה?

א. נטייה לפי מין דקדוקי היוצרת שתי קבוצות – זכר ונקבה: בָּלוּלָה

ב. מספר דקדוקי: הצורן מציין האם מדובר ביחיד או ברבים: הַשְּׁלָמִים

ג. צורני נטייה לציון שייכות:

דָּמָה = הדם שלה, הצורן הַ הוא צורן שייכות של נסתרת (היא).

מִבְּשָׂרָם = מהבשר שלהם, הצורן סָם הוא צורן שייכות של נסתרים (הם).

הנמכת תנועה

בְּקִרְבֵי אֶקְדָּשׁ וְעַל-פְּנֵי כָל-הָעָם אֶכְבֵּד (י, ג)

הפעלים אֶקְדָּשׁ, אֶכְבֵּד הם בבנין נפעל.

האות אי היתה צריכה להיות מנוקדת בחיריק כמו כל אותיות אית"ן בבנין קל,

נפעל והתפעל: תִּפְרָעוּ, יִבְכוּ, נִשְׁמַר, יִשְׁתָּה, תִּטְמְאוּ, אך היא מנוקדת בסגול בגלל

הנמכת תנועה. וכן במילים אֶשְׁלַח, אֶרְאֶה בבנין קל.

מהי "הנמכת תנועה"?

בלשון העברית קיימות חמש תנועות: a, o, i, e, u. התנועות נבדלות זו מזו במצב הלשון בחלל הפה ובמצב השפתיים בעת הגייתן. בהגיית התנועות השונות משתנה המיקום של הלשון. הלשון נעה בתנועות קטנות למעלה ולמטה וגם קדימה ואחורה. שינויים אלה במיקומה של הלשון יוצרים את ההבדלים בין צילי התנועות השונות.

אפשר להגדיר את התנועות לפי מיקומה של הלשון בחלל הפה בעת הגייתן (מקום החיתוך):

U, I – שורוק וחיריק = תנועות גבוהות

O, E – חולם, צירה וסגול = תנועות בינוניות

A – פתח וקמץ = התנועה הנמוכה ביותר

העיצורים הגרוניים נהגים במקום נמוך מאד בגרון, על כן הם גורמים להנמכת התנועות שמסביבם.

דוגמאות:

שֹׁעַת פתח במקום סגול בתבנית המקורית: הַרְמֵשֶׁת.

זֹרַע סגול פתח במקום סגול בתבנית המקורית: שִׁמְן

בניין נפעל: אֶקְדָּשׁ, אֶכְבֵּד סגול במקום חיריק בתבנית המקורית.

בנין קל: אֶפְרַע, אֶבְכֶּה, אֶשְׁמֵר.

כיצד יודעים שחלה הנמכת תנועה?

כדי לקבוע אם חלה הנמכת תנועה במילה, נשווה את המילה שלפנינו למילה אחרת באותה תבנית (גוף, זמן ובניין) ללא גרונית.

מילה בפרשה

גֵּרָה

... מַעֲלַת גֵּרָה בְּבִהְמָה אֹתָהּ תֹאכְלוּ (יא, ג)

... וְהוּא גֵּרָה לֹא יִגֵּר טִמְאָה הוּא לָכֶם (יא, ז)

רש"י – מַעֲלַת גֵּרָה: מַעֲלָה וּמְקִיאוֹהָ הָאֶחָד מִמַּעֲיָהּ וּמְחַזְקַת אוֹתוֹ לְתוֹךְ פִּיהָ לְכַתְּשׁוֹ וּלְטַחְנוּ הָדָק. גֵּרָה: כָּדוּ שָׂמוּ; וַיִּתְּכֶן לְהִיּוֹת מַגְזֵזֶת מִיָּס הַנְּגָרִים (שְׂמוּאֵל ב, יד), שָׂהוּא נְגָרָה אַחַר הַפֶּה; וְתַגְּמוּ פִּשְׁרָא, שָׁעַל יְדֵי הַגֵּרָה הָאֶחָד נִפְשָׁר וְנִמּוּחַ.

רשב"ם – מעלת גרה – מעלת את מאכלה בגרירת לא אחר אכילתה.

אבן עזרא – ומלת גרה מגזרת: גרון.

רד"ק – הרד"ק בספר השרשים משייך את ימעלה גרה' לשורש גר"ר וכותב: "וענינו משיכת המאכל בגרון, כלומר שמחזיר האוכל דרך גרונו ממעיו לתוך פיו לכתשו ולטחנו היטב...".

רש"י הירש – מעלת גרה – "גרה" נגזרת מ"גרר" ... הוא השורש של "מְגָרָה" = מְסוּר (בלשון המקרא - "אֲבָנִים יִקְרָת כְּמִדּוֹת גִּזִּית מְגָרְרוֹת בְּמִגְרָה מִבַּיִת וּמְחוּץ" (מלכים א' ז, ט); נמצא ש"גרר" פירושו "לנסר").

לפי זה תיבת "גרה" בשלעצמה יש בה את סימן הבהמה הטהורה. לבל מעלי הגרה ... חסרות שיניים חותכות בלסת העליונה, ובמקומן יש להם שם לוח קשה ומחוספס, שעליו מוליכות ומביאות השיניים החותכות של הלסת התחתונה את המזון, וכך הוא נקצץ, היינו "מנוסר". מזון שנלעס בדרך זו קרוי "גרה".

נמצא ששם זה מורה על חסרונן של שיניים חותכות בלסת העליונה, וחסרון זה הוא סימן היכר מספיק לבהמה טהורה. כפי שנאמר בחולין (נט.): "כל בהמה שאין לה שיניים למעלה בידוע שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה וטהורה".

וַיִּקְרְבוּ – וַיִּמְצְאוּ – האם משמעותם שווה?

... וַיִּשְׁחַט אֶת־עֵגֶל הַחֲטָאת אֲשֶׁר־לוֹ: וַיִּקְרְבוּ בְנֵי אֱהֲרֹן אֶת־הַדָּם אֵלָיו (ט, ח-ט)

וַיִּשְׁחַט אֶת־הָעֵלָה וַיִּמְצְאוּ בְנֵי אֱהֲרֹן אֵלָיו אֶת־הַדָּם וַיִּזְרְקוּהוּ עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:

וְאֶת־הָעֵלָה הַמְצִיאוּ אֵלָיו לַנְּתֻחִיהָ ... (ט, יב-יג)

רש"י – וַיִּמְצְאוּ: לָשׂוֹן הַשָּׂטָה וְהַזְמָנָה.

אבן עזרא – וַיִּמְצְאוּ: מַגֵּזֶרֶת "מִצָּא" (ה, כב); שִׁמְצָאוּ בִשְׁעַת הַצּוּרֶךְ.

בקרבו חטאת נכתב: וַיִּקְרְבוּ בְנֵי אֱהֲרֹן אֶת־הַדָּם אֵלָיו (פסוק ט)

ובקרבו עולה נכתב: וַיִּמְצְאוּ בְנֵי אֱהֲרֹן אֵלָיו אֶת־הַדָּם (פסוק יב)

מדוע השינוי?

מסביר "הכתב והקבלה":

... ויש הבדל בין 'והקריבו' ובין 'והמציאו',

הקרבה נופל על המקריב דבר אל חברו אע"פ שאינו נותן אותו אל ידו, כמו "בספל אדירים הקריבה חמאה" (שופטים ה, כה),

אבל המצאה אינו אלא שנותרנו לידו, כי מצא בקל (בכנין קל) על דבר שבא לידו, כמו שאמרו (ב"מ ב) 'ומצאתה דאתא לידי' משמע, ובהפעיל כשממציאו מיד ליד עד יד חברו.

ולכן בחטאת לבד אמר 'ויקריבו' כי דם חטאת לבר נותן באצבע, ואם כן המזרק ביד המקריב ואהרן טובל בו אצבעו, וכן אמר ויטבול אצבעו בדם וזהו 'והקריבו'.

אבל עולה ושלמים שזורק מן המזרק, היו צריכין לתת המזרק בידו וזהו 'וימציאו' שהם המציאו אותו לידו (רנ"ו).

יתכן שמכאן בלשון ימינו: להמציא אישורים/מסמכים = להגיש אישורים.

מִשְׁקָה

וְכָל-מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה (יא, לד)

אבן עזרא – וְכָל-מִשְׁקָה – שם; "וְאֲנִי הָיִיתִי מִשְׁקָה" (נחמיה א, יא) – פועל.

לפנינו שם בצורת הבינוני מבניין הפעיל מִשְׁקָה, ופועל בנפעל בעתיד – יִשְׁתֶּה. הפועל על פי הסימן חד"ק – חיריק דגש וקמץ.

זְרוּעַ – שם תואר או שם עצם?

וְכִי יִפְלֵ מִנְּבִלָתָם עַל-כָּל-זְרוּעַ זְרוּעַ אֲשֶׁר יִזְרַע טְהוֹר הוּא (יא, לז)

רש"י –

זְרוּעַ זְרוּעַ: זְרוּעָה שֶׁל מִינֵי זְרַעוֹנִין; זְרוּעַ שֶׁס דָּבָר הוּא, כְּמוֹ וַיִּפְּנוּ לָנוּ מִן הַזְרָעִים (דניאל א).

אבן עזרא –

שם התואר כמו פעול, או הם שני שמות, והעד: ונותן להם זרעונים (דניאל א, טז).

רמב"ן –

זרע זרוע – זרע של מיני זרעונים, זרוע – שם דבר, ויתנו לנו מן הזרועים (דניאל א, יב).

נסכם:

רש"י: צירוף של שני שמות – שם פעולה זריעה וזרעונים.

א"ע: שם ותואר או צירוף של שני שמות.

רמב"ן: צירוף של שני שמות.

וְהַמְכָּסָה – מה זה?

וְאֵת-הַחֲלָבִים מִן-הַשּׁוֹר וּמִן-הָאֵיל הָאֱלִיָּה וְהַמְכָּסָה וְהַכְּלִיָּת וְיִתְרַת הַכָּבֵד (ט, יט)

רש"י – והמכסה: חלב המכסה את הקרב.

רמב"ן – המכסה: חלב המכסה את הקרב. לשון רש"י.

ואיננו נכון בעיני, כי למה יזכיר החלב הזה ולא יזכיר החלבים האחרים.

אבל על דעת: המכסה – שם לכלם, כי כל חלב שיקרב לגבי המזבח הוא מכסה, כי האחד חלב המכסה את הקרב, והשני כל החלב אשר על הקרב, וגם הוא מכסה, והחלב אשר על הכליות יכסה עליהן, וכן אשר על הכסלים. וכמו שאמרו (בבלי חולין צ"ג): חלב שהבשר חופה אותו מותר, שעל הכסלים אמר רחמנא ולא שבתוך הכסלים.

והנה הכתוב הזה נמשך למעלה: וימציאו בני אהרן אליו את הדם (ויקרא ט"ז:ח) – של שור ואיל הנזכרים, ואת החלבים מן השור, אבל מן האיל המציאו אליו האליה והחלב, ומשניהם הכליות ויותרת הכבד.

רש"י הירש –

והמכסה – לדעת הרמב"ן, אין זה קיצור לשון של "חלב המכסה את הקרב", אלא שם לכל החלב הקרב על המזבח. שכן תכונתו המובהקת של חלב היא שאינו מעורב עם הבשר, אלא שוכב על האיברים ומכסה אותם.

המכסה = שם בצורת הבינוני בבניין פיעל.

על פי הרמב"ן זהו שם כולל לכל החלבים המכסים את האברים הפנימיים.

הביטויים "מלבד" ו"חוץ מ" – דומים או מנוגדים?

מִלְבַּד (ויקרא ט, יז) – חוץ מִמְנֵי (קהלת ב, כה)

יש המפרשים את הביטוי "מלבד" במשמעות של הוספה, ואילו את הביטוי "חוץ מ-" במשמעות של "להוציא מהכלל, למעט". ואולם, לפחות על פי התרגום בתורה ובקהלת, שני הביטויים דומים ומשמעותם "בר מ".

מִלְבַּד עלֹת הַבֶּקֶר (ויקרא ט, יז)

אוֹנְקְלוֹס – 'וְקָרִיב יָת מְנַחֵתָא וּמְלָא יְדָה מְנָה וְאַסְק עַל מְדַבְתָּא בְּרַ מְעַלְת צְפָרָא'. כלומר: יקטיר את המנחה על המזבח חוץ מעולת הבוקר.

רש"י – מִלְבַּד עֹלֹת הַבֶּקֶר: כָּל יֶלְפָה עֲשָׂה יֶחֱרַע עֹלֹת הַסְּמִיד.

כלומר: יקטיר את המנחה בְּנוֹסֶף לעולת התמיד.

כלומר, לפי התרגום ורש"י לשני הביטויים משמעות זהה: מלבד = חוץ מ = בנוסף ל, ובלשון המקורות: מלבד = בר מעלת צפרא = אחר עולת התמיד. בכל המקומות בתורה בהם מופיעה המילה "מלבד" היא מתורגמת "בר מ".

"חוץ מ -" הביטוי "חוץ מ-" מופיע במקרא פעם אחת בספר קהלת:

"כִּי מִי יֵאבֵד וּמִי יִחַוֵּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי" (קהלת ב, כה)

גם במגילת 'קהלת' התרגום הוא "בר מני" כמו במילה "מלבד".

הביטוי "חוץ מן" נפוץ בלשון חז"ל ותרגומו: "בר מן". פירושו "להוציא מהכלל, למעט". למשל: "על פירות האילן ... בורא פרי העץ, חוץ מן היין" (ברכות ו, א).

אם כן, התשובה אינה חד משמעית. יש הרואים בשני הביטויים דמיון ויש המפרשים אותם בצורה מנוגדת. בימינו נוהגים להבחין בין שני המושגים: "חוץ מ" מציין מיעוט, "מלבד" - מציין תוספת.

להארות, הערות

והצטרפות לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com

ניבים וביטויים

אֲשֶׁר זָרָה (י, א) - מעשה לא רצוי.

וְלִהְבִּדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֵל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר (י, י)

להבדיל בין דבר חשוב לדבר שאינו חשוב, להבדיל בין העיקר לטפל.

כִּי-מַעֲלָה גָרָה הוּא (יא, ד; יא, ה)

העלה גרה - לעס מחדש אוכל שכבר הורד לקיבה.

בהשאלה: חזר על עצמו, חזר על דבריו בצורה טרחנית.

עיון בעלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm